

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Чигріна Я. Ю.

доктор філософії, доцент кафедри загальної та спеціальної педагогіки
Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпровської обласної ради»
ORCID ID: 0000-0003-0101-8571

Слободенюк О. О.

старший викладач кафедри загальної та спеціальної педагогіки
Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпровської обласної ради»
ORCID ID: 0009-0000-2659-3666

Стаття присвячена дослідженню психолого-педагогічних аспектів взаємодії дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому середовищі. Інклюзивна освіта як один із ключових напрямів сучасної педагогіки забезпечує рівний доступ до навчання всіх учнів, проте інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітні заклади супроводжується низкою викликів. У роботі акцентовано увагу на основних проблемах, що ускладнюють взаємодію таких дітей у шкільному колективі, серед яких – недостатня обізнаність педагогів щодо ефективних методів роботи, труднощі соціальної адаптації, низький рівень толерантності серед однолітків та обмеженість спеціалізованих методик соціалізації.

У статті проаналізовано вплив міжособистісних взаємин на когнітивний і емоційний розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями. Доведено, що характер стосунків між учнями та педагогами є визначальним фактором їхньої академічної успішності, соціальної інтеграції та загального емоційного благополуччя. Особливу увагу приділено питанням формування дружніх відносин у класі, соціального статусу таких учнів та їхньої потреби у підтримці з боку авторитетних дорослих.

Розглянуто сучасні педагогічні стратегії, спрямовані на ефективну інтеграцію дітей з інтелектуальними порушеннями в освітнє середовище. Зокрема, висвітлено переваги кооперативного навчання, використання цифрових та адаптивних технологій, емоційно-етичного виховання, а також формування інклюзивної культури у школі. Окремо підкреслено значення підтримки з боку батьків у процесі навчання та розвитку дитини.

Запропоновано перспективні напрями подальших досліджень, що включають розробку індивідуалізованих освітніх програм, впровадження комплексного підходу до емоційного розвитку дітей, вивчення ефективності інклюзивних моделей навчання та їхнього впливу на довготривалу соціалізацію. Робота базується на сучасних наукових дослідженнях українських і зарубіжних учених, що підкреслює її значущість для педагогів, психологів, соціальних працівників, а також для широкого кола фахівців, які займаються проблемами інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інтелектуальні порушення, соціалізація, педагогічна взаємодія, адаптація, міжособистісні взаємини, спеціальна педагогіка.

Chyhrina Ya. Yu., Slobodeniuk O. O. Psychological and pedagogical aspects of interaction of children with intellectual disabilities in the educational environment

The article is devoted to the study of psychological and pedagogical aspects of the interaction of children with intellectual disabilities in the educational environment. Inclusive education, as one of the key areas of modern pedagogy, provides equal access to education for all students, however, the integration of children with special educational needs into general education institutions is accompanied by a number of challenges. The paper focuses on the main problems that complicate the interaction of such children in the school community, including insufficient awareness of teachers regarding effective work methods, difficulties in social adaptation, low level of tolerance among peers and limited specialized methods of socialization.

The article analyzes the impact of interpersonal relationships on the cognitive and emotional development of children with intellectual disabilities. It is proven that the nature of the relationship between students and teachers is a determining factor in their academic success, social integration and general emotional well-being. Particular attention is paid to the issues of forming friendly relations in the classroom, the social status of such students and their need for support from authoritative adults.

Modern pedagogical strategies aimed at the effective integration of children with intellectual disabilities into the educational environment are considered. In particular, the advantages of cooperative learning, the use of digital and adaptive technologies, emotional and ethical education, as well as the formation of an inclusive culture at school are highlighted. The importance of support from parents of a child is especially emphasized.

Promising directions for further research are proposed, including the development of individualized educational programs, the implementation of a comprehensive approach to the emotional development of children, the study of the effectiveness of inclusive learning models and their impact on long-term socialization. The work is based on modern scientific research by Ukrainian and foreign scientists, which emphasizes its significance for teachers, psychologists, social workers, as well as for a wide range of specialists dealing with the problems of inclusive education.

Key words: *inclusive education, intellectual disabilities, socialization, pedagogical interaction, adaptation, interpersonal relationships, special pedagogy.*

Вступ. Розвиток інклюзивної освіти є однією з пріоритетних тенденцій сучасної педагогіки, адже забезпечення рівного доступу до освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх когнітивних особливостей, є важливою умовою соціальної справедливості та інтеграції. Однак на практиці інклюзивне навчання дітей з інтелектуальними порушеннями супроводжується численними труднощами, серед яких – недостатня підготовка педагогів, складнощі соціальної адаптації учнів, низький рівень толерантності серед однолітків та брак ефективних методик соціалізації.

Взаємодія дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому середовищі має визначальний вплив на їхню академічну успішність, емоційний стан, формування соціальних навичок і майбутню інтеграцію у суспільство. З огляду на це вивчення психолого-педагогічних аспектів цієї взаємодії є вкрай важливим для вдосконалення інклюзивних підходів та створення комфортного середовища, яке сприяє навчальному й особистісному розвитку кожної дитини.

Попри розширення інклюзивних підходів у закладах освіти, є низка проблем, що ускладнюють повноцінну взаємодію дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому колективі. До таких проблем належать:

- недостатня обізнаність педагогів щодо ефективних методів роботи з такими дітьми;
- труднощі в адаптації учнів із когнітивними порушеннями до колективу однолітків;
- низький рівень толерантності та прийняття з боку інших дітей;
- потреба у розробці спеціальних методик соціалізації та взаємодії в інклюзивному середовищі [1, с. 101–103].

Методи та методики дослідження. Дослідження має на меті проаналізувати психолого-педагогічні аспекти взаємодії дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому середовищі, визначити основні труднощі, що виникають у процесі соціальної адаптації та комунікації, та розробити ефективні педагогічні стратегії для їх подолання.

Особливістю розвитку психіки дітей з інтелектуальними порушеннями в Україні займаються такі науковці, як: Л.С. Вавіна, А.М. Висоцька, О.В. Гаврилов, Ю.В. Галецька, О.В. Гармаш, В.В. Золотоверх, А.А. Колупаєва, М.П. Матвеева, Н.Д. Мацько, Т.В. Сак, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, С.В. Трикоз, О.В. Чеботарьова та інші. Організація допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями та їхнім батькам була предметом дослідження М.Г. Генінг.

Дослідження процесу спілкування в освітньому середовищі, взаємин у ньому, особливостей впливу колективу на окрему особистість є важливою ланкою у вивченні загальної проблеми соціальної детермінації і соціальної адаптації особистості дитини з інтелектуальними порушеннями.

З огляду на значимість виховання дитини з інтелектуальними порушеннями в умовах колективу як обов'язкового і вирішального фактора його соціального розвитку, повноцінного входження у сферу суспільної моралі і громадського виробництва, вітчизняні науковці спрямовують свої зусилля на виявлення специфічних особливостей формування дитячого колективу в умовах освітнього середовища, на пошуки оптимальних шляхів створення і розвитку колективних відносин.

У своїх дослідженнях українські науковці розглядають шкільний клас як малу соціальну групу з характерними ознаками, включаючи взаємодію систем відносин, розподіл соціальних ролей та визначення соціометричного статусу кожного члена групи. Корекційний педагог повинен працювати як із групою школярів, так і з окремою дитиною, враховуючи унікальні особливості розвитку кожного учня та динаміку міжособистісних взаємин у класі [2, с. 25–52].

Якщо ділові, офіційні відносини зумовлюються організаційною структурою колективу, розподілом у ньому громадських обов'язків, то особисті характеризуються вибірковістю, проявленою учнем до однокласників. Однак як ті, так і інші міжособистісні взаємини у дітей з інтелектуальними порушеннями формуються досить повільно і з великими труднощами. Це пояснюється тим, що багато дітей з інтелектуальними порушеннями стикаються з труднощами у комунікації, можуть мати нетипові реакції на соціальні ситуації та потребують додаткової підтримки у формуванні стосунків з однолітками.

У дослідженнях українських науковців, зокрема О.В. Чеботарьової, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, підкреслюється, що характер особистих відносин між учнями та педагогами суттєво впливає на навчальні досягнення та поведінку дітей з інтелектуальними порушеннями. Негативне ставлення до вчителя може призводити до зниження успішності та дисципліни, тоді як позитивні емоційні зв'язки та довіра сприяють формуванню у дітей позитивного ставлення до навчальних предметів та покращують їхню поведінку [4, с. 10–14].

Розвиток міжособистісної взаємодії дітей з інтелектуальними порушеннями у класному колективі є ключовим аспектом їхньої соціальної адаптації. Одним із ефективних підходів є створення мікрогруп, де активні та соціально компетентні учні відіграють роль позитивних моделей поведінки. Такі групи сприяють розширенню кола спілкування, підвищенню рівня соціальної взаємодії та формуванню емоційного комфорту дітей з особливими освітніми потребами.

Для забезпечення ефективної інтеграції дітей у шкільний колектив важливо

створювати умови, що сприяють їхньому позитивному емоційному самопочуттю, налагодженню взаємин із однолітками та формуванню потреби у спілкуванні. Важливими завданнями є розвиток навичок соціальної взаємодії, корекція труднощів у комунікації, формування адекватної самооцінки та здатності критично оцінювати власну поведінку.

З метою соціальної адаптації доцільно організовувати ситуації, що стимулюють дітей до самоаналізу та критичного підходу до власних дій, сприяючи розвитку рефлексії та вміння оцінювати свою поведінку з огляду на соціально прийняті норми. Завдяки цьому діти вчаться краще розуміти соціальні очікування, вдосконалюють навички саморегуляції та вибудовують більш конструктивні взаємини з однолітками.

Зважаючи на те, що формування здорових міжособистісних взаємин у дитячому колективі є складним і тривалим процесом, який безпосередньо впливає на розвиток особистісних якостей учнів, важливо розпочинати цю роботу вже на початкових етапах навчання. Ефективність цього процесу значно підвищується за умови активної співпраці педагогів із батьками, що дозволяє створити узгоджену систему підтримки та соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями протягом усього періоду їхнього навчання у школі.

Спостереження показали, що лише в рідкісних випадках мотивом звернення дітей з інтелектуальними порушеннями до вчителя (на відміну від дітей із нормальним інтелектом) є задоволення пізнавальних потреб та інтересів. У більшості це скарги. Часті звернення дітей до вчителя зі скаргами не варто сприймати як негативне явище. Це, радше, прояв їхньої внутрішньої потреби у відчутті порядку, справедливості та підтримки з боку авторитетної особи.

Значне місце в цих контактах займають розповіді про події у сім'ї, школі, на вулиці або про побачене по телевізору і в кіно, що, очевидно, пояснюється суто дитячою довірливістю, безпосередністю, властивою дітям з інтелектуальними порушеннями. Встановлено також, що під впливом певних міжособистісних взаємин (через некритичність мислення, необ'єктивність оцінки дій і вислов-

лювань оточуючих) нерідко приписують вчинкам педагога неадекватні мотиви. Це не тільки справляє значний вплив на показники емоційного самопочуття дитини в класі, а й викликає негативні наслідки в педагогічній практиці. В закладах освіти, особливо в початкових класах, у окремих учнів проявляється характерна замкнутість, ізольованість від дитячого колективу та утворених угруповань. Часто спостерігається зворотнє явище: у учня з'являється потреба у спілкуванні, але він стикається з неможливістю її задовольнити. Це відбувається у тому випадку, коли учень не користується у класі симпатією та повагою, коли рівень його претензій значно перевищує те становище, яке він займає в колективі. Причому якщо завищена самооцінка та неадекватний рівень претензій вступають у суперечність із оцінкою його поведінки та діяльності з боку оточуючих, то виникають гострі афективні переживання, незадоволеність спілкуванням, стан емоційного дискомфорту [3, с. 4–7].

Дослідження процесу спілкування в освітньому середовищі, взаємин у ньому та особливостей впливу колективу на окрему особистість є важливим складником вивчення загальної проблеми соціальної детермінації і соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями.

Результати та дискусії. Сучасні наукові підходи до інклюзивної освіти передбачають розширення концепції підтримки дітей з інтелектуальними порушеннями, що включає:

1. Моделі кооперативного навчання. Спільне навчання дітей з типовим розвитком та дітей з інтелектуальними порушеннями сприяє підвищенню їхньої соціальної компетентності, формуванню толерантності та розвитку комунікативних навичок. Використання методів кооперативного навчання, зокрема технології «рівний – рівному» (peer tutoring), сприяє не лише академічній успішності, а і соціалізації.

2. Застосування адаптивних освітніх технологій. Використання технологій доповненої та віртуальної реальності, адаптивних цифрових платформ сприяє підвищенню мотивації та індивідуалізації навчального процесу для дітей з особливими освітніми потребами.

3. Емоційно орієнтовані підходи. Врахування емоційного стану дітей з інтелектуаль-

ними порушеннями є ключовим для формування комфортного освітнього середовища. Важливу роль відіграють техніки саморегуляції, розвиток емоційного інтелекту та педагогічна підтримка у кризових ситуаціях.

4. Формування інклюзивної культури в школі. Важливим аспектом є формування інклюзивного середовища не лише на рівні окремих класів, а й у ширшому соціальному контексті. Це передбачає проведення тренінгів для вчителів, залучення батьків до освітнього процесу та просвітницьку діяльність серед дітей щодо прийняття та підтримки однолітків з особливими освітніми потребами.

Дослідження показують, що характер міжособистісних взаємин у класі суттєво впливає на рівень соціальної адаптації дитини. У дітей з інтелектуальними порушеннями можуть виникати труднощі у встановленні контактів через особливості їхнього когнітивного розвитку та емоційно-вольової сфери. Доведено, що:

- позитивне ставлення з боку однолітків підвищує рівень самооцінки таких дітей та їхню соціальну активність;
- дружні стосунки з однолітками сприяють розвитку мовлення та комунікативних навичок;
- неприйняття чи булінг можуть призвести до емоційних розладів та соціальної ізоляції [5, с. 842].

З огляду на це педагоги та психологи мають активно працювати над створенням позитивного мікроклімату в класі, розвивати навички емоційної грамотності та ефективної комунікації як у дітей з особливими освітніми потребами, так і в їхніх однолітків.

Висновки. Перспективи подальших досліджень у сфері психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями передбачають удосконалення методик індивідуалізованого навчання із застосуванням сучасних технологій, розробку та впровадження програм емоційно-етичного виховання для формування толерантності у дитячих колективах, а також ґрунтовне вивчення ефективності інклюзивних моделей освіти на різних рівнях навчання. Важливим напрямом є аналіз впливу педагогічної взаємодії на соціальну адаптацію дітей із зазначеними порушеннями, що сприятиме розробці

більш ефективних підходів до їхньої інтеграції у суспільство. Таким чином, дослідження цієї проблематики є актуальним завданням сучасної науки, що потребує мультидисци-

плінарного підходу та активної співпраці педагогів, психологів, соціальних працівників і батьків для створення сприятливого інклюзивного середовища.

Список використаних джерел

1. Баранець Я. Методологія підготовки кадрів закладів освіти з інклюзивним навчанням. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Інноваційна педагогіка. 2023. № 57. Т. 1. С. 100–103.
2. Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник. Київ, 2008. 359 с.
3. Трикоз С. В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку : навчально-методичне видання. Харків : РАНОК, 2018. 40 с.
4. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями : навчальний посібник / О. В. Чеботарьова та ін. Київ, 2018. 123 с.
5. Boer A., Pijl S. J., & Minnaert A. Peer acceptance and friendships of students with disabilities in general education: The role of child, peer, and classroom variables. *Social Development*. 2013. V. 22. Issue 4. P. 831–844. URL: https://research.rug.nl/files/131749131/Peer_Acceptance_and_Friendships_of_Students_with_Disabilities_in_General_Education.pdf.

References

1. Baranets, Ya. (2023). Metodolohiia pidhotovky kadriv zakladiv osvity z inkluzyvnym navchanniam [Methodology for training personnel for educational institutions with inclusive education]. *Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii. Innovatsiina pedahohika – Black Sea Research Institute of Economics and Innovations*, 57(1), 100–106. [in Ukrainian]
2. Synov, V. M., Matvieieva, M. P., & Khokhlina, O. P. (2008). *Psykholohiia rozumovo vidstaloi dytyny: pidruchnyk* [Psychology of the mentally retarded child: a textbook]. Kyiv, 359. [in Ukrainian]
3. Trykoz, S. V. (2018). *Dytyna z porushenniamy intelektualnoho rozvytku: navch.-metod. vydannia*. [A child with intellectual disabilities: educational and methodological edition]. Kharkiv: RANOK, 2018. [in Ukrainian]
4. Chebotarova, O. et al. (2018). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid navchannia ditei z intelektualnymy porushenniamy: navchalniy posibnyk*. [Psychological and pedagogical support for the education of children with intellectual disabilities: teaching aids]. Kyiv, 123. [in Ukrainian]
5. Boer, A., Pijl S. J., & Minnaert, A. (2013). Peer acceptance and friendships of students with disabilities in general education: The role of child, peer, and classroom variables. *Social Development*. 2013. V. 22. Issue 4. P. 831–844. Retrieved from: https://research.rug.nl/files/131749131/Peer_Acceptance_and_Friendships_of_Students_with_Disabilities_in_General_Education.pdf. [in English]